

Хворазм (خوارزم), Самарқанд (سمرقند), Бухоро (بخارا), Балх (بلخ), Ахсикат ёки Ахсикас (اخصيكث), Навокат ёки Навокас (نواكث), Сажистон (سجستان), Ашруста (اشروسته), Хожанд (خجندة), Жийрфат (جيرفت), ал-Қизр (القرز) каби шаҳарлар шулар жумласидандир. Айрим шаҳарларнинг номлари келтирилмай, “мадина” (مدينة) сўзи билан чекланган. Харитада кўплаб тоғ тизмалари акс эттирилган, лекин улардан ҳеч бирининг номи келтирилмаган, балки “жабал” (جبل) сўзи билангина қайд этилган. “Китаб сурат ал-ард” асари хариталарида жойлашган ўрни аниқ шаҳарларни ичи бўялган қора рангли доира билан, жойлашган ўрни тўла аниқланмаган ва тахминий белгиланган шаҳарлар ичи бўш доиралар билан белгиланган¹.

“Китаб сурат ал-ард” асари харитаси Марказий Осиё, хусусан, аш-Шош вилояти тарихий географияси нуктаи назаридан муҳим аҳамиятга эга. Юқорида таъкидлаганимиздек, Ал-Хоразмийнинг географик рисоласи ўрта аерлардаги энг биринчи географик асар эди, шу ўринда, аш-Шош вилоятининг жойлашган ўрни борасидаги маълумотларнинг ҳам энг қадимийларидан бири ҳисобланади. Жой номларининг ёзилиши ва уларнинг жойлашишидаги айрим ноаниқликларга қарамасдан, бу харита аш-Шош вилояти тарихий географияси бўйича маълум даражада муҳим манба бўлиб хизмат қилиши мумкин, чунки унда берилган номларнинг айримлари ёзма манбаларда қайд этилмаган. Шундай қилиб, ал-Хоразмийнинг “Китаб сурат ал-ард” асари ва унда келтирилган маълумотлар бутун Шарқда география фанининг ривожланишига катта ҳисса қўшди.

СУЛАЙМОНОВА ҲУЛКАР

Тадқиқотчи, ТошДШИ

Абу Мансур ас-Саолибий ҳаёти ва ижодий меросининг ўрганилиши ҳусусида

Аннотация. Мазкур мақолада машҳур ўрта аср араб адабиётишуноси ва тилишуноси Абу Мансур ас-Саолибий ҳаёти ва ижодий меросининг дунё миқёсида ўрганилишига оид маълумотлар баён этилган. Турли тадқиқотчиларнинг мазкур мавзудаги илмий ишларига муносабат билдирилган.

Таянч сўз ва иборалар: Абу Мансур ас-Саолибий, қўлёзма, тазкира, антология, котиб, расил.

Аннотация. В настоящей статье рассматриваются вопросы, связанные с изучением биографии и творческого наследия известного арабского средневекового ученого-филолога Абу Мансура ас-Саалиби, а также высказывается отношение к различным научным исследованием в этой области.

¹ Джаффи С. Р. Введение и интерпретация карты // Географическая карта мира ал-Хорезми по книге «Китаб сурат ал-ард». – Душанбе, 1985. – С. 71.

Опорные слова и выражения: Абу Мансур ас-Саалиби, рукопись, тазкира, антология, катиб (секретарь) расаил.

Abstract. This article discusses issues related to the study of biography and creative heritage of the famous medieval Arab scientist - philologist Abu Mansur Al-Tha'libi and expresses attitude to various scientific research in this area.

Keywords and expressions: *Abū Manṣūr al-Thaʿlibī*, manuscript, tazkirah, anthology, katib (official correspondent), rasail.

Абу Мансур Абдулмалик ибн Муҳаммад ибн Исмоил ас-Саолибий ан-Найсобурий (ан-Нишопурий) 961 йилда Эроннинг Нишопур шаҳрида туғилиб, дастлабки таълимни шу ерда олади. Кейинчалик араб тили ва адабиётини пухта эгаллайди. Кўплаб араб ва ажам юртларига сафар қилган олим мусулмон Шарқининг маданияти, турмуш тарзи, маънавий ҳаёти билан чуқур танишиб, филология, тарих, фалсафа, жамиятшунослик каби бир қатор фанларга оид 200 га яқин асар ёзди. Унинг ижодига қизиқиш ва эътибор ўз замонасидаёқ бошланган бўлиб, кўплаб олимлар ўз асарларида ас-Саолибий номини фахр билан тилга олганлар. Бу қомусий олимнинг асарлари орадан 10 аср вақт ўтса-да, ўзининг долзарблиги, илмий ва адабий аҳамиятини йўқотмай, кўплаб тадқиқотчиларнинг диққат марказида бўлиб келмоқда. Жаҳон адабиёти тарихида ас-Саолибий ва унинг адабий фаолиятига бағишланган тадқиқотларни уч босқичга бўлиш мумкин:

1-босқич – ас- Саолибий замонасидан XIX асргача бўлган давр;

2-босқич – XIX–XX асрларда саолибийшунослик;

3-босқич – XXI асрда ас-Саолибий фаолияти ҳақидаги янги тадқиқотлар.

Ас-Саолибий номини биринчи тилга олган олим унинг дўсти ва замондоши Абу Наср Утбий (961–1036) “Тарих ал-Йаминий” номли асарининг бир неча ўрнида ас-Саолибий шеърларидан намуналар келтирган. Ас-Саолибийдан биров кейин яшаган Абул Ҳасан Али ал-Бохарзий (вафоти 1074 й.) ўзининг “Думйат ал-қаср” (“Қаср тасвири”) асарида унинг таржимаи ҳолини келтириб, шеърларидан парчалар берган. Бохарзий ас-Саолибийни Нишопурдан чиққан ал-Жаҳиз¹ деб атайди ва уни худди куёшдек маълум ва машҳур киши эканлигини эътироф этиб, отаси Нишопурда Саолибий билан қўшни бўлганлигини таъкидлайди. Ас-Саолибийнинг яна бир замондоши машҳур тарихчи Абу-л-Файз Байҳақий (995–1078) ўзининг “Тарихи Масъудий” китобида ас-Саолибий Хоразмда бир неча вақт яшаб хоразмшоҳ Абу-л-Аббос Маъмун ибн Маъмун (1009–1017) суҳбатида бўлгани ҳамда унга атаб асар ёзгани ҳақида маълумот берган². Машҳур араб сайёҳи ва қомусий олими Ёқут ал-Ҳамавий (1179–1229) ўзининг “Муъжам ал-удабо” (“Адиблар луғати”) номли кўп жилдли асарининг бир неча ўрнида ас-Саолибий номини зикр этиб, асарларидан унумли фойдаланган. Тарихчи

¹ Абу Усмон Амр ибн Баҳр ал-Жаҳиз (вафоти 869 й.) – машҳур араб адиби.

² Абдуллаев И. Абу Мансур ас Саолибий. – Т.: Ўзбекистон, 1992. 12-б.

олим Ибн Халликон (1210–1282) “Вафайот ал-аъйон” (“Аъёнлар вафоти”) асарида ас-Саолибий ҳақида маълумот берган ва унинг шеърларидан намуналар келтирган. Ибн Халликон ўз маълумотини шундай сўзлар билан бошлайди: “У ўз даврида илм яйловларида ўтловчи, наср ва назм устозларининг мажмуаси, замона муаллифларининг тожи ва мусаннифларининг имоми эди, ўзи билан рақобатлашувчи кишилар устидан ҳукм юритарди, унинг томонига (доим) туялар (карвони) йўл оларди, унинг (шеърӣ) девонлари зулматда нур сочган юлдуз каби Машриқ ва Мағрибда нур сочиб турарди. Унинг асарлари яхши нарсаларнинг энг машҳури, ёритувчи нарсаларнинг энг нурлиси ва муқаддамидир”¹. Ас-Саолибий Абу Бакр ал-Хоразмӣ (935–993), Абу Али ибн Сино (980–1037), Абу Райҳон Беруний (973–1048) каби буюк ватандошларимиз билан замондош бўлиб, деярли бир давлат ҳудудида яшаганлар. Абу Райҳон Беруний ўзининг “Қимматбаҳо тошларни билиб олиш учун маълумотлар тўплами” ҳамда “Сайдана” асарларида Саолибий шеърларидан намуналар берганини профессор И.Абдуллаев таъкидлаб ўтган².

Юқорида кўрсатилганлардан ташқари Ибн Шаҳбанинг “Табақот ан-нуҳот ва-л-луғавин” (“Грамматика ва луғат олимларининг табақалари”), ал-Анборийнинг “Нузҳат ал-албоб” (“Доноларнинг ором олиши”), Ибн ал-Имъоднинг “Шазарот аз-заҳаб” (“Олтин заррачалари”), ал-Ёфийнинг “Миръат ал-жинон” (“Жаннатлар кўзгуси”), Абул Фидонинг (1283–1331) “Мухтасар фи ахбор ал-башар” (“Башарият хабарлари ҳақида қисқача тарих”), Тош Кўприйнинг “Мифтоҳ ас-саодат” (“Саодат калити”), Муҳаммад Курд Алининг (1876–1953) “Кунуз ал-аждод” (“Аждодлар ҳазиналари”), ал-Бағдодийнинг “Ҳадийат ал-орифин” (“Маърифатлилар учун ҳадя”), ал-Хувонсорийнинг “Равзат ал-жаннот” (“Жаннатлар боғи”), Хожи Халифа номи билан машҳур бўлган турк олими ва библиографи Котиб Чалабийнинг кўп жилдли “Кашф аз-зунун” (“Шубҳаларнинг ечилиши”) асарида ва бошқа жуда кўп манбаларда ас-Саолибий ҳақида маълумотлар берилган, унинг асарлари зикр қилинган, улардан намуналар келтирилган, айримларида унинг шеърларидан байтлар илова қилинган.

Ас-Саолибий замонасидан XIX асргача бўлган асарларда асосан адибнинг шаънига олқиш ва мақтовлар, китобларидан шеърӣ иқтибослар келтирилган бўлиб, уларда илмӣ танқидий фикрлар деярли кузатилмайди.

Ас-Саолибий асарларини адабиётшунослик, манбашунослик нуқтаи назаридан тадқиқ этиш XIX асрдан бошланди. Бу даврда жуда кўплаб Ғарб ва Шарқ олимлари ас-Саолибий илмӣ меросига мурожаат қилиб, ўзларининг бир қатор монографик тадқиқотларида олимнинг “Йатимат ад-даҳр” тазкираси маълумотларидан унумли фойдаландилар.

¹ Абдуллаев И. Абу Мансур ас Саолибий. – Т.: Ўзбекистон, 1992. 7-б.

² Ўша манба. 14-б.

Тоҷикистонлик олим Ф. Усманов “Йатимат ад-дахр”нинг дунё олимлари томонидан ўрганилиши ҳақида ёзиб, қуйидаги маълумотларни келтиради: “Ас-Саолибий асарлари ичида энг машхури ва кўп ўрганилгани “Йатимат ад-дахр” антологиясидир. Бу асарни ўрганиш асосан XIX асрдан бошланди. Рус шарқшуносларидан А. Е. Крымский (1871–1942), И. Ю. Крачковский (1883–1951), Е. Э. Бертельс (1890–1957), В. В. Бартольд (1869–1930), немис арабшунослари Густав Флюгель (1802–1870), Ф. Дитеричи (1821–1903), француз арабшуноси Барбье де Менар (1826–1908), чех шарқшуноси Р. Дворжак (1860–1920), инглиз олимлари Никольсон (1868–1945), Эдуард Браун (1862–1926), Клемент Хюар, араб олими Абдуллоҳ Исмоил ас-Савий, эронлик олимлар Саид Нафисий (1897–1966), Аббос Иқбол, ливанлик олим Ханна ал-Фахурий, тожик олимларидан Б. Ғафуров, Т. Мардоний, А. Юлдашев, Н. Заҳидов, А. Абдусатторов, А. Мирзоев, ўзбек олими И. Абдуллаев, озарбайжонлик олим И. Гамидов каби олимлар ўзларининг араб адабиёти, форс-тожик адабиёти тарихи, шунингдек, маълум бир шоир ёки адиб ижодига бағишланган тадқиқотларида ас-Саолибий асарларига, хусусан, “Йатимат ад-дахр” ҳамда унинг давоми бўлган “Татиммат ал-йатима”га мурожаат қилиб, улардан кўплаб иқтибослар келтирганлар, ас-Саолибийнинг баъзи асарларини ўз она тилларига таржима қилиб, изоҳ ва кўрсаткичлари билан нашр этганлар”¹.

Француз шарқшуноси Х. Зотенберг (1836–1914) ас-Саолибийнинг “Ғура ахбор мулук ал-фурс ва сийарухум” (“Эрон подшоҳлари ҳақида хабарлар ва уларнинг таржимаи ҳоли”) асарининг арабча матни ва французча таржимаси билан 1900 йилда нашр этган. Худди шу асарни эронлик олим Маҳмуд Ҳидоят форс тилига ўгириб, 1950 йилда нашр этган.

Араб олими Умар Ридо Каҳҳола ўзининг “Муъжам ал-муаллифин” (“Муаллифлар луғати”) номли кўп жилдли асарида ас-Саолибий ҳақида қисқа маълумот беради; унинг айрим асарларини зикр қилиб, у ҳақидаги манбаларни эслатиб ўтган². Ўзининг муаллифлари ҳақидаги бир қанча маълумотларини ас-Саолибий асарларидан олган Миср олими Ханна ал-Фахурий “Араб адабиёти тарихи” асарида ҳам ас-Саолибий ҳақида алоҳида тўхталиб ўтган³.

Турк олими Шамсуддин Сомий ўзининг турк тилида ёзилган “Қомус ал-аълум” номли китобида Саолибийнинг қисқа таржимаи ҳолини бериб, асарларининг баъзиларини кўрсатиб кетган ва олимнинг тўрт мисра шеърини илова қилган⁴.

¹ Усманов Ф.И. Абумансур ас-Са‘алиби и его «Татиммат ал-йатима» как источник по арабоязычной персидско-таджикской поэзии X века. Дисс. на соискание ученой степ. канд. фил. наук. – Душанбе, 2011. – С. 50–54.

² Абдуллаев И. Абу Мансур ас-Саолибий. – Т.: Ўзбекистон, 1992. 8–б.

³ Ханна ал-Фахури. История арабской литературы. Т. 2. – М., 1960.

⁴ Шамсуддин Сомий. Қомус ал-аълум. 3-ж. – Истамбул, 1891. 1740–1741-б.

Ас-Саолибий ҳаёти ва ижоди Шарқ олимлари томонидан анча ўрганилган бўлса ҳам, унинг бутун ҳаёти ва ижодий фаолиятини тўла қамраб оладиган мукамал асар 1976 йилда ироқлик олим Маҳмуд Абдуллоҳ ал-Жодир томонидан ёзилди. Бағдодда нашр этилган “Ас-Саолибий. Ноқид ва адиб” номли мазкур йирик тадқиқий асар муҳим илмий аҳамиятга эгадир. Мазкур асар сўз боши, учта боб, сўнгги сўз, фойдаланилган манбалар рўйхатидан иборат бўлиб, муаллиф унга исмлар, китоблар, жойлар, халқлар ва тоифалар, оят ва ҳадислар кўрсаткичларини ҳам илова қилган.

Биринчи боб ас-Саолибийнинг ҳаёти ва маданий меросига бағишланиб, икки фаслдан иборат: унинг ҳаёти ва маданий мероси.

Иккинчи боб унинг танқидий қарашлари. Икки фаслдан иборат: иқлимий қарашлари ва фанга оид қарашлари.

Учинчи боб эса олимнинг адабий меросига бағишланган бўлиб, у ҳам икки фаслни ўз ичига олади: насрий асарлари ва шеърлари.

Китобда фаслларнинг ҳар қайсиси бир неча бўлимларга бўлинган бўлиб, уларда ас-Саолибий ҳаёти ва ижодининг ҳамма томонлари тўла қамраб олинган ва илмий асосда таҳлил қилинган. Маҳмуд Абдуллоҳ ал-Жодир ўз асарини ёзишда Шарқ ва Ғарб кутубхоналарида мавжуд бўлган ас-Саолибий ҳақида маълумот берувчи кўплаб қўлёзма ва бошқа манбалардан, шунингдек, ас-Саолибийнинг бизгача сақланиб қолган асарларидан фойдаланган. Аммо муаллиф айнан ас-Саолибий ҳақида салмоқли тадқиқотлар олиб борган рус ва ўзбек ҳамкасбларининг ишларини назардан четда қолдирган.

Абу Мансур ас-Саолибий ҳақида ёзилган яна бир муҳим йирик тадқиқот 1976 йили Бағдодда нашр этилган 517 бетдан иборат “Ал-Адаб ал-арабий фи иқлими Хоразм” (“Хоразм диёрида араб адабиёти”) номли китоб бўлиб, унинг муаллифи фаластинлик олима Ҳинд Ҳусайн Тоҳадир. Бу асар асосан Хоразм араблар томонидан фатҳ этилган 712 йилдан то Хоразмшоҳлар давлати тугатилган 1230 йилгача бўлган 518 йиллик адабий ҳаёт хусусида бўлиб, унда шу давр ичида Хоразмда ёзилган араб тилидаги шеърӣй ва насрий асарларга кенг ўрин берилган. Араб олимасининг ушбу асари VIII–XIII асрларда Хоразмда араб тилида яратилган бадий адабиётни чуқур таҳлил этган муҳим тадқиқотдир. Ушбу асарда Хоразм сўзининг талқини, Хоразмнинг географик тузилиши, унинг тарихий, ижтимоӣй ва иқтисодӣй ҳаёти ҳақида ҳам алоҳида тўхталиб ўтган. Ҳинд Ҳусайн Тоҳа ҳозиргача Хоразм адабий муҳитининг беш асрлик тарихини мукамал илмӣй тадқиқ этган ягона олима ҳисобланади. Ватанимиз тарихи, адабиёти ҳақида қимматли маълумотлар берувчи мазкур асарни ўзбек тилига таржима қилиш, илмӣй ўрганиш бугунги кун шарқшунослигимизнинг долзарб вазифаларидан биридир. Асарда ас-Саолибий ҳаёти ва унинг “Йатимат ад-дахр” тазкираси ҳақида маълумотлар берилган. Китобнинг Абу Бакр ал-Хоразмӣй, Муҳаммад ибн Ҳомид, Абу Муҳаммад ар-Раққошӣй каби шоирлар ҳақидаги бўлимлари “Йатимат ад-дахр” маълумотлари асосида ёзилган.

Мисрлик олим Абдулфаттоҳ ал-Хулув ас-Саолибийнинг “Китоб ал-муҳодарат ва-т-тамсил” (“Сухбатлар ва ўзлаштирмалар китоби”) асарини сўз боши ва изоҳлари билан 1961 йилда Қоҳирада нашр этди.

Ўзбекистонда ас-Саолибий ижодини илмий тадқиқ этишни XX асрнинг 60-йилларида биринчилардан бўлиб бошлаб берган профессор Исматулла Абдуллаев “Йатимат ад-дахр фи маҳосин аҳл ал-аср” (“Аср аҳлининг фозиллари ҳақида замонасининг дурдонаси”) тазкирасининг тўртинчи жузъи (қисми)ни ўзбек тилига ўгириб, таҳлил ва тадқиқ қилган. Кейинроқ эса “Йатимат ад-дахр”нинг мантикий давоми бўлган “Татиммат ал-Йатима” (“Йатимага қўшимча”) тазкирасининг тўртинчи қисмини ҳамда ас-Саолибийнинг яна бир “Латоиф ал-маориф” (“Ажойиб маълумотлар”) китобини ўзбек тилига ўгириб, таржима ва изоҳлари билан нашр этган. Булардан ташқари, олимнинг ас-Саолибий асарлари асосида бир неча илмий мақолалари ва “Бухоронинг арабийнавис шоирлари” (1965 й.), “Абу Мансур ас-Саолибий” (1972 й., қайта нашри 1992 й.), “Берунийга замондош шоирлар” (1975 й.) рисоалари ва “Поэзия на арабском языке в Средней Азии и Хорасане” (1984 й.) каби асарлари нашр этилган.

Айнан бир даврда Абдуллоҳ ал-Жодир, Исматулла Абдуллаев ҳамда олима Ҳинд Хусайн Тоҳа ас-Саолибий ҳақида йирик тадқиқотлар олиб бордилар. Умрининг салмоқли қисмини ас-Саолибий асарларини ўрганиб, таржима ва тадқиқ этишга бахш этган профессор Исматулла Абдуллаев ўз илмий ишларида ал-Жодир ва Ҳинд Хусайн Тоҳанинг тадқиқотларига муносабат билдириб, уларнинг саолибийшуносликдаги ютуқларини алоҳида таъкидлаб ўтган¹. Ўтган асрнинг 90-йилларида ўзбек шарқшунослигида ас-Саолибий ижоди бўйича яна бир янги тадқиқот амалга оширилди. Профессор И. Абдуллаев раҳбарлигида Акрам Ҳабибуллаев “Ал-иъзаж ва-л-ижаз” тазкираси адабий манба сифатида («Антология «Ал-и’джаз ва-л-иджаз» Ас-Саалиби как литературный памятник (Исследование, перевод, историко-филологический комментарий)» мавзусида номзодлик диссертациясини химоя қилди. Мазкур ишда тадқиқотчи А. Ҳабибуллаев ас-Саолибийнинг “منتخب الاعجاز و الايجاز” (“Нодир сўзлар ва қисқа ибораларнинг танлаб олингани”) асарининг Истамбул, Санкт-Петербург ҳамда Тошкентда сақланаётган қўлёзмаларини қиёслаб тадқиқ этди ва тазкирани рус тилига таржима қилди.

XXI аср саолибийшунослигида Байрутдаги Америка университети профессори Билал Орфалийнинг тадқиқотлари алоҳида аҳамият касб этади. Араб адабиётида тазкирачилик ҳамда ас-Саолибий тазкиралари ҳақида илк тадқиқотларини 2003 йилдан бошлаган Б. Орфалий айна пайтга қадар мавзуга оид ўнлаб илмий мақолалар, монографиялар нашр этди. 2014 йилда

¹ 1) Абдуллаев И. Ас-Саолибий ҳақида янги маълумотлар. Шарқшунослик журнали, 1991 йил 1-сон.

2) И.Абдуллаев. Хоразм адабиёти ҳақида йирик тадқиқот. Шарқ машъали журнали, 2002 йил 1-сон.

الشفاهي والمكتوب: دراسة في مصادر الثعالبى (‘‘Оғзаки ва ёзма: Ас-Саолибий манбаларини ўрганиш’’), 2013 йилда ‘‘The Sources of al-Tha‘ālibī in Yatīmat al-Dahr and Tatimmat al-Yatīma’’ (‘‘ас-Саолибийнинг ‘‘Йатимат ад-дахр’’ ва ‘‘Татиммат ал-йатима’’ асарининг манбалари), 2012 йилда ‘‘A Sketch Map of Arabic Poetry Anthologies’’ (‘‘Араб шеърӣ антологияларининг схематик харитаси’’), 2009 йил эса ‘‘The Works of Abū Manṣūr al-Tha‘ālibī’’ (‘‘Абу Мансур ас-Саолибий фаолияти’’), ‘‘An Addendum to the Dīwān of Abū Manṣūr al-Ta‘ālibī’’ (‘‘Абу Мансур ас-Саолибий девонига қўшимча’’) ҳамда ‘‘The Art of the Muqaddima in the Works of Abū Manṣūr al-Tha‘ālibī’’ (‘‘Абу Мансур ас-Саолибий ишларида муқаддима санъати’’) каби йирик ҳажмдаги мақолаларини нуфузли илмий журналларда эълон қилди. Б. Орфалий 2009 йилда ‘‘The art of Anthology al-Tha‘ālibī and his Yatīmat al-Dahr’’ (‘‘Ас-Саолибийнинг антология санъати ва унинг ‘‘Йатимат ад-дахр’’ асари’’) мавзусида докторлик диссертациясини ҳимоя қилди (Йел университети, АҚШ). 2011 йилда эса ҳамкасб дўсти Рамзи Баалбаки билан ҳаммуаллифликда ас-Саолибийнинг ‘‘زاد سفر الملوك’’ (‘‘Подшоҳлар ҳарбий юришларининг кенгайиши’’) асарининг танқидий матнини, 2015 йилда яна Рамзи Баалбаки билан биргаликда ас-Саолибийнинг ‘‘Makārim al-akhlāq’’ (‘‘Олийжаноб фазилатлар’’) асарининг танқидий матнини ‘‘The Book of Noble Character’’ номи билан инглиз тилида нашр этди. 2016 йилда ас-Саолибийнинг ‘‘Йатимат ад-дахр’’ ва ‘‘Татиммат ал-Йатима’’ тазкиралари, умуман, ас-Саолибийнинг тазкиранавислик фаолияти ҳақида ‘‘The Anthologist's Art’’ (‘‘Антология тузувчининг санъати’’) номли йирик монографик асарини эълон қилди. Бундан ташқари, Б. Орфалий 2003 йилдан буён АҚШ, Буюк Британия, Қувайт, Қатар, БАА, Тунис, Туркия, Ливан каби давлатларда ташкил этилаётган анъанавий халқаро анжуманларда ўзининг ас-Саолибий илмий меросига оид маърузалари билан мунтазам қатнашиб келмоқда. Профессор Б. Орфалий ўз тадқиқотларини икки тилда – араб ва инглиз тилларида олиб боради ва ҳар бир янги ишини ўзининг Интернетдаги веб саҳифасига жойлаштиради. Б. Орфалий ас-Саолибий ҳақидаги тадқиқотларида, биринчи навбатда, асл манбалар – қўлёзмалар, тошбосмалар, сўнгра нашр этилган китобларга таяниб фикр юритган. Жаҳон адабиёт-шунослигида ас-Саолибий ҳақида олиб борилган барча тадқиқотларни синчиклаб ўрганиб, уларга танқидий муносабат билдириш орқали ютуқ ва камчиликларини кўрсатиб ўтган. Биргина мисол: ас-Саолибий асарларининг аниқ сони, унга нисбат бериладиган китоблар ёки уники деб тахмин қилинадиган асарлар ҳақидаги саолибийшунослараро баҳсга Б.Орфалий ойдинлик киритиб, ўзининг илмий асосланган мукамал таснифини тақдим этади¹. Қўплаб манбаларни солиштириш, қиёслаш, бирор адабий воқеликни

¹ Bilal Orfali. The Works of Abū Manṣūr al-Tha‘ālibī. Journal of Arabic Literature 40 (2009). – P. 273–318.

нафақат адабиётшунослик, балки манбашунослик, матншунослик, тарих, фалсафа, тилшунослик нуктаи назаридан ўрганиб чиқиш каби жиҳатлар Б. Орфалий тадқиқотларининг илмий аҳамиятини янада оширган. Истеъдодли олим ҳозирда “Al-Tha‘ālibī’s Kitāb al-Iqtibās min al-Qur‘ān al-Karīm” (Ас-Саолибийнинг “Қуръон ал-каримдан иқтибослар” китоби) мавзусида ўз илмий тадқиқотларини жадал давом эттирмоқда.

Жазоир университети тадқиқотчиси Заҳийа Саъдунинг ҳам ас-Саолибий илмий меросини ўрганишдаги хизматлари салмоқли. У ўзининг “*al-Tamaththul wa-l-muḥāḍara li-Abī Mansūr al-Tha‘ālibī: dirāsa wa-taḥqīq*” (Абу Мансур ас-Саолибийнинг “Сухбатлар ва ўзлаштирмалар китоби”: ўрганиш ва тадқиқ”) мавзусидаги докторлик диссертациясини 2005 йилда ҳимоя қилган. Диссертацияда ас-Саолибийнинг ҳаёти, илмий ва ижодий фаолияти ҳақида баъзи янги маълумотлар келтирилган, шунингдек, “Сухбатлар ва ўзлаштирмалар китоби” қўлёзма нусхаларининг танқидий матни тузилиб, асар адабиётшунослик, манбашунослик нуктаи назаридан чуқур тадқиқ этилган.

Ас-Саолибий тазкиралари бўйича амалга оширилган тадқиқотлардан яна бири тожикистонлик олим Ф. И. Усмоновнинг “Абумансур ас-Са‘алиби и его «Татиммат ал-Йатима» как источник по арабоязычной персидско–таджикской поэзии X века” (Душанбе, 2011) мавзусидаги номзодлик диссертациясидир. Ф. Усмонов ўз диссертациясида X асрда араб тилидаги форс-тожик адабиётини ўрганишда ас-Саолибий тазкираларининг ўрни ва роли, “Йатимат ад-даҳр” ҳамда “Татиммат ал-Йатима” тазкираларининг умумий ва фаркли жиҳатлари, “Татиммат ал-Йатима”даги араб тилида ижод қилган форс-тожик шоирлари, улар шеърларининг жанр ва поэтик хусусиятлари ҳақида маълумот беради. Афсуски, Ф. Усмоновнинг номзодлик диссертацияси профессор И. Абдуллаевнинг “Татиммат ал-Йатима” ҳақидаги тадқиқоти¹ мазмунан жуда ўхшаш эканлиги мазкур ишни савияли монографик тадқиқот деб аташга йўл қўймайди.

Айни пайтда Тошкент давлат шарқшунослик институтида ас-Саолибий тазкиралари хусусида яна бир илмий тадқиқот амалга оширилмоқда. Мазкур мақола муаллифининг “X–XI асрлар араб тазкирачилигида ас-Саолибийнинг ўрни (“Канз ал-куттаб” ва бошқа тазкиралар мисолида)” мавзусидаги тадқиқоти ўз олдига “Канз ал-куттаб” асарини адабиётшунослик, манбашунослик нуктаи назаридан илмий тадқиқ этиб, уни ўзбек тилига таржима қилишни ҳамда тазкиранинг бошқа қўлёзма нусхаларини топиб, уларни ўзаро қиёслашни, шунингдек, тазкирадаги мовароуннаҳрлик шоирлар ижодидан намуналарни ўрганишни мақсад қилиб қўйган. Тадқиқотчи айни пайтга қадар мавзу юзасидан бир қатор мақола ва тезислар эълон қилган².

¹ Абу Мансур ибн Муҳаммад ас Саолибий. Татиммат ал-Йатима. Тадқиқ қилувчи, таржимон, изоҳ ва кўрсаткичларни тузувчи Исмаилов Абдуллаев. – Т.: Фан, 1990.

² Сулаймонова Х. “Канз ал-куттаб” тазкирасида Абу Бакр ал-Хоразмий зикри. Бадий матн таҳлили ва талкин муаммолари мавзусидаги илмий назарий конференция материаллари. –

Абу Мансур ас-Саолибийнинг илмий мероси, хусусан, тазкиралари Марказий Осиё, Эрон, Озарбайжон ва бир қатор араб мамлакатлари адабиёти тарихини ўрганишда муҳим манба эканлиги сабабли уларни илмий тадқиқ этиш шарқшунослар учун ҳамisha долзарб вазифадир.

Т., 2012. 89–90-б.; Сулаймонова Ҳ. Антология «Канз ал-кутуб» ас-Саолибий как источник по арабской поэзии средневековья. XXVII Международная научная конференция по источниковедению и историографии стран Азии и Африки. – Санкт-Петербург, 2013. – С. 398–399; Сулаймонова Ҳ. Ас-Саолибийнинг “Канз ал-кутуб” тазкираси хусусида. Шарқшунослик журнали, 2013 йил 1-сон, 62–66-б.; Сулаймонова Ҳ. Котиблар учун муҳим манба. Ўзбек адабиётшунослигининг долзарб масалалари. Илмий назарий конференция материаллари. – Т., 2015. 152–156-б.; Сулаймонова Ҳ. Ас-Саолибийнинг котиблар учун ёзган асарлари. Ўзбек филологиясида матншунослик ва манбашунослик муаммолари. Республика илмий-назарий анжуман материаллари. – Наманган, 2016. 195–199-б.